

ДО ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО РУХУ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті висвітлено основні характерні риси культурно-освітнього руху в Україні другої половини ХІХ століття, розглянуто причини його виникнення, названо визначних постатей цього періоду, що зробили значний внесок у розвиток вітчизняної педагогічної думки.

The main characteristics of Ukrainian cultural and educative movement in the second half of the XIX century are defined in the article, the reasons of its origin are revealed, the famous pedagogue's and prominent person's contribution to the development of the education and schooling in Ukraine of the appointed historical period is discerned.

Процес розбудови та утвердження України на сучасному етапі її розвитку як суверенної та демократичної держави неможливий без докорінного реформування освітньо-виховного процесу, переведення його в русло оптимізації гуманістичних та національно-виховних орієнтирів.

Звернення у розв'язанні цих фундаментальних завдань, окреслених Державною програмою “Освіта (Україна ХХІ століття)”, до спадщини української педагогічної теорії та практики попереднього століття дає можливість крізь призму досвіду минулого змодельувати і сучасні педагогічні інфраструктури як одного із засобів формування соціально-неіндиферентної особистості.

Вагомим в історії української педагогічної науки є об'єкт нашої роботи: період другої половини ХІХ століття – час активного культурно-освітнього руху, розгляд якого є метою дослідження, що зробив значний внесок у розвиток вітчизняної педагогічної думки, незважаючи на тяжкі умови тотального приниження національної свідомості та етнопочуттів українського народу.

Розвиток та основні концепти українського культурно-освітнього руху другої половини ХІХ ст., як історико-педагогічної реалії, на думку сучасних дослідників розвитку української педагогіки цього періоду Л. Березівської, С.Дмитренко, О. Коновця, Н.Побірченко були викликані складними реформаційними процесами в суспільстві. Генеза їх – соціально-економічна криза в Росії, яка розпочалась у 30-40 рр. ХІХ ст. і необхідність виходу з неї, яка стала особливо очевидною в 50-60 рр. [1; 2; 8]. Поразка царської Росії в Кримській війні 1853-1856 р., масовий селянський рух протесту проти кріпацького поневолення, яке приводило лише до економічного зубожіння і безпросвітної темряви народу, посилення опозиційних настроїв серед прогресивних кіл суспільства, зумовлені впливом передової суспільної думки Європи та буржуазно-демократичних революцій 1848 року, змусило уряд Олександра II піти на скасування кріпосного права та проведення ряду реформ у громадсько-політичній, економічній та адміністративних структурах, що загалом мало прогресивне значення не тільки для соціально-економічного, але й культурно-просвітницького розвитку Російської імперії.

Уряд, послабивши тиск поміщицької влади на селянство, надав йому особисту свободу, що відкривало нижчим верствам населення можливість зайнятись громадською та індивідуально-господарською діяльністю. Але безграмотний, неосвічений селянин, звичайно, не міг у повному обсязі скористатись цим привілеєм. А відтак, загальнонародна освіта, підвищення грамотності простого народу у 50-60 роках стало нагальною соціальною потребою та складовою частиною державної освітньої політики взагалі.

В урядових і громадських установах, серед педагогічної громадськості з'являються прибічники загальної освіти, які і стали ініціаторами практичної реалізації освітніх заходів уряду. Процес реформування освіти та шкільництва розпочався уже в 1857 р. розробкою

перших інноваційних проєктів і завершився прийняттям реформи освіти в 1864 р., яка в цілому оцінюється як прогресивне явище у розвитку історико-педагогічного процесу. Проте її вплив на розвиток освітньо-виховного процесу, на жаль, був зведений нанівещь впровадженням реакційних положень Толстовської реформи у 1871 р. [3; 4; 5].

Під час підготовки та проведення реформи 1864 р. проблеми освіти та шкільництва стали одними з основних питань, які порушувалися і обговорювалися не лише на сторінках педагогічних журналів та газет, але й на шпальтах майже всіх періодичних видань того часу; їх обговоренню присвячувались педагогічні з'їзди. Представники прогресивної педагогічної думки та громадськості взяли активну участь у реформуванні навчально-виховного процесу; найбільш активні її діячі виступили з вимогами виховання високоморальної особистості, що відзначається широким світоглядом та повагою до загальнолюдських цінностей (М. Пирогов), розвитку шкільництва на принципах народності та демократизму (К. Ушинський).

Лібералізація освітньо-виховного процесу в цей час стає частиною загальної державної політики, але у зв'язку з тим, що Росія була багатонаціональною і багатоконфесійною державою, цей процес у різних куточках імперії набрав неповторного і своєрідного характеру, викликавши до життя громадсько-освітній рух в Україні, Білорусії.

Цінним джерелом вивчення цього процесу в Україні, який зумовив інноваційні змістоформи національного педагогічного руху II половини ХХ століття, стали праці відомих українських культурних діячів ХІХ століття М. Грушевського, В. Гнатюка, С. Єфремова, І. Нечуя-Левицького, О. Огоновського, І. Франка та інших.

“В Росії од шістдесятих років у всіх сферах соціального життя розпочався вільніший рух, – підкреслює І. Нечуй-Левицький. – Цісар Олександр II визволив селян з панщини 19 лютого 1861. Зайшла справа про просвіту непанщинного народу. По першому указу царя в Україні і на Білій Русі було дозволено вчити народ на його мові і було приказано складати шкільні книжки для народних шкіл на народній українській і білоруській мові” [6: 161].

Отже, питання розвитку освіти, поширення її серед народу через піднесення його грамотності рідною мовою стало знаменням самого духу часу і живою справою. В Україні до її вирішення, як підкреслюють С. Дмитренко, Н. Побірченко, О. Сухомлинська, долучилося майже все освічене, патріотично налаштоване суспільство, а найсвідоміші і найактивніші з них об'єдналися у культурно-просвітницькі організації – “Громади” [8; 10]. Однією з основних сфер їх діяльності була організація культурно-освітньої, наукової і видавничої роботи, зокрема влаштування недільних шкіл для народу (за прикладом українських громадівців ця форма роботи згодом поширилась і в Росії), створення підручників і популярних книжок рідною мовою, відкриття читалень, бібліотек, організація публічних лекцій тощо. Громади, які існували у Києві, Харкові, Чернігові, Полтаві, Одесі, у середовищі української інтелігенції Петербурга, об'єднували навколо себе представників різних верств населення – і ліберальне, демократичне панство та чиновництво, і різночинців-інтелігентів (учителів, культурно-освітніх діячів, літераторів, студентів тощо).

Сучасні дослідники українського педагогічного процесу ХІХ століття Л. Березівська, М. Веркалець, Я. Грицак, С. Дмитренко, Н. Побірченко, Б. Ступарик, М. Ярмаченко та інші саме із зростанням впливу ідей національно-культурного відродження пов'язують активізацію пошуків у педагогічній теорії і практиці України другої половини ХІХ століття щодо ролі і місця освіти у розвитку суспільства, розробки національної моделі школи, яка була б здатна забезпечити суспільний прогрес держави, розробку і впровадження передових методів навчання. Така неповторність, своєрідність української педагогічної думки другої половини ХІХ ст. зумовила і особливий етап розвитку національної педагогіки, який О. Сухомлинська розглядає “як культурний, народницький”. Її носіями та ідеологами були передусім представники “Громад”, просвітницьких організацій, які ставили за мету формування національної ідеї та національної ментальності, розвиток і збереження української культури як окремого специфічного утворення” [10: 34].

Активну участь у культурно-освітньому рухові другої половини XIX століття брали громадівці В. Антонович, Л. Глібов, М. Драгоманов, П. Житецький, М. Костомаров, П. Куліш, І. Нечуй-Левицький, О. Русов, О. Кониський.

Незважаючи на те, що освітня політика російського уряду в цей час перешкоджала становленню практичного українського шкільництва, розвиток педагогічної думки в другій половині XIX століття характеризується пошуком нових підходів до формування вітчизняної системи освіти і виховання, побудованої на національно-демократичних і гуманістичних засадах.

Основною вимогою, що її висували до організації навчально-виховного процесу в Україні видатні педагоги, вчені, громадські діячі другої половини XIX ст. О.Барвінський, Б.Грінченко, М.Грушевський, М.Драгоманов, М.Костомаров, С.Русова, К.Ушинський, І.Франко було впровадження національного компоненту змісту освіти, здійснення виховання підростаючого покоління на традиціях і досягненнях народної педагогічної думки, яка “своїм корінням сягає глибоко в народну філософію, етику, мораль, в основі яких була ідея добра, справедливості” [7: 29].

Саме в цей час активно формувалися основи теорії української педагогіки [10], підґрунтям якої став розвиток національної системи навчання, виховання, громадської свідомості народу, використання кращих традицій народної педагогіки. Розробкою цих питань займалися М.Костомаров, П.Куліш, М. Драгоманов, О. Стоянов, К. Шейковський, О.Стронін, В.Антонович, П. Чубинський, П. Житецький, О. Кониський та ін. Їх “тип мислення, межі їх наукових, педагогічних інтересів лежали в українській мові, історії, літературі, фольклорі, народній міфології, черпалися із здобутків Київської русі, Козаччини” [10: 36].

Дуже важливо, що в основу концептуальних засад розвитку освіти і шкільництва в Україні, розроблених цими діячами, був покладений їх власний просвітницько-педагогічний досвід, здобутий найчастіше під час їх діяльності у Громадах. “Об'єднання молодих людей, освічених, ерудованих, сповнених бажання ширити просвіту в народі, піднести його культуру, зробити її надбанням широкого загалу – явище, як на наш погляд, для того часу цілком нове у суспільстві, – зазначає Н. Побірченко. – Безкорисливо віддані ідеї спільної праці задля просвіти трудящого люду, вони акумулювали і водночас поширювали нові погляди на навчання й освіту, шукали, утверджували ефективні форми освітньої роботи серед різних верств і груп населення” [8: 41].

Звівши погляди громадівців на освіту і виховання в певну систему, Н.Побірченко виокремлює такі концепти їх програми розвитку національної освіти та виховання рідного народу:

1. Українізація навчальних закладів усіх рівнів, розповсюдження знань рідною мовою, видання підручників, словників, книг для популяризації знань лише українською мовою;
2. Розбудова української національної школи, яка базується на демократичних традиціях виховання гуманної, гармонійної особистості і водночас справжнього патріота, відданого Батьківщині, готового служити своєму народові;
3. Підготовка учителя нової формації з належним рівнем освіти, який володів би знанням новітніх методик викладання і виховання, а також знав і любив дитину, свій народ і свій край. Першим кроком у підготовці таких кадрів була робота громадівців серед студентів та гімназистів старших класів [8: 141].

Ці погляди передових педагогічних та культурних діячів зазначеного періоду, що виступили із програмою освітньо-виховної роботи серед широких народних мас у другій половині XIX ст., суперечили офіційним педагогічним доктринам і державній освітній політиці уряду, побудованих на апологітизації триєдиної доктрини “православ'є, самодержав'є, народність” (народність у розумінні “російської”, “великодержавницької”) [9: 322], але засвідчили аксіологічні принципи та переконання громадівців.

Якщо реалізація освітньої політики уряду для державних установ і організацій була засобом досягнення стабілізаційних процесів у суспільстві, то саме прогресивним силам українського суспільства, передовій українській інтелігенції, демократично настроєній молоді, видатним культурним діячам удалося спрямувати русло освітньої роботи на вирішення проблеми національно-освітнього відродження свого народу, піднесення його культурного рівня та формування високої духовності нації на засадах проголошення цінності національних та гуманістичних ідеалів.

Відтак, культурно-освітній рух на Україні у другій половині XIX століття був могутнім чинником загального прогресу українського суспільства, важливим стимулом зростання як політичної, так і національної самосвідомості демократичної інтелігенції України. Саме тому він потребує подальшого вивчення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Березівська Л. Освітньо-виховна діяльність київських просвітницьких товариств (II половина XIX – початок XX ст). – К.: Молодь, 1999. – 191 с.
2. Жураковский Г.С. Из истории просвещения в дореволюционной России. – М.: Педагогика, 1978. – 179 с.
3. Історія української культури / За загал. ред. І. Кріп'якевича. – К.: Либідь, 1994. – 656 с.
4. Історія української педагогіки / О.О. Любар, М.Г. Стельмахович, Д.Т. Федоренко, М.Г. Стельмахович (ред.). – К., 1999. – 356 с.
5. Коновець О.Ф. Просвітницький рух в Україні: XIX – перша третина XX ст. – К., 1992. – 340 с.
6. Нечуй-Левицький І.С. Загальний огляд найновішої русько-української літератури // Зібрання творів у 10 т. – Т. 10. – К., 1968. – С. 161.
7. Костомаров М.І. Закон Божий (Книга буття українського народу) // Кирило-Мефодіївське товариство: У 3-х т. – № 1. – С. 28-34.
8. Побірченко Н. Педагогічна і просвітницька діяльність українських громад у II половині XIX – на початку XX століття: У 2 кн. – К.: Науковий світ: Кн. 1: Київська громада. – 2000. – 308 с.
9. Сірополко С. Історія освіти в Україні. Підготував Ю. Вільчинський. – Львів: 2001. – 664 с.
10. Сухомлинська О. Періодизація педагогічної думки в Україні: Кроки до нового виміру // Зб. наук. пр.: Спеціальний випуск “До витоків становлення української педагогічної науки” / В.Г. Кузь (гол. ред.) та ін. – К.: Наук. світ, 2002. – С. 31-40.

УДК 370.012

Л.В. Горчак

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ТРАКТУВАННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ ПРОБЛЕМИ ЯКОСТІ ОСВІТИ

У статті розглянуто основні теоретичні підходи до трактування сутності поняття проблеми якості освіти.

The main theoretical approaches to treating the essence of the problem of education quality.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими й практичними завданнями. Мінливість сучасного світу, інтенсифікація використання науково-інформаційних технологій, динаміка розвитку професій та модернізація професійних знань вимагає від системи вищої освіти своєчасного реагування на потреби ринку праці у конкурентоспроможних, професійно компетентних фахівцях, здатних до постійного оновлення знань, підвищення рівня фахової мобільності, швидкої адаптації до змін у різних сферах суспільного життя.

Пріоритетними напрямками державної політики щодо розвитку освіти визначено: підвищення якості освіти, оновлення її змісту та форм організації навчального процесу, зростання якості освітніх послуг. Актуальним завданням є забезпечення доступності